

Josef Pieper

De kardinale deugden

verstandigheid, rechtvaardigheid,
dapperheid, gematigdheid

2022

Voor andere gezamenlijke uitgaven van
De Boog en Betsaida, zie laatste bladzijde.

Oorspronkelijke titels:

Vom Sinn der Tapferkeit, Hegner, Leipzig 1934

Traktat über die Klugheit, Hegner, Leipzig 1937

Zucht und Maß. Über die vierte Kardinaltugend, Hegner, Leipzig 1939

Über die Gerechtigkeit, Kösel-Verlag, München 1953

Duitse gebundelde uitgave:

Über die Tugenden – Klugheit, Gerechtigkeit, Tapferkeit, Mass

© 2004, Kösel-Verlag, München

Voor deze Nederlandse uitgave:

*De kardinale deugden – verstandigheid,
rechtvaardigheid, dapperheid, gematigdheid*

© 2022, Stichting De Boog, Utrecht

Co-uitgave met Uitgeverij Betsaida

Dit boek volgt de ingekorte redactie van de Duitse gebundelde uitgave. Enkele uitweidingen zijn weggefallen alsmede de inleiding in het deel over de dapperheid. Qua vertaling is het een licht gewijzigde heruitgave van de door uitgeverij Paul Brand in 1960 separaat uitgegeven vier delen: *Over de verstandigheid; Over de rechtvaardigheid; De zin van de dapperheid; Tucht en maat.*

Vertaling uit het Duits (m.u.v. de inleiding):

Hans Wagemans

Foto op de achterkaft:

Josef Pieper omstreeks 1989, gefotografeerd door
de kunstenaressen Hilde Schürk-Frisch (1915-2008)

Correspondentieadressen:

Stichting De Boog

Herenstraat 41

3512 KB Utrecht

info@deboog.nl

<https://deboog-uitgeverij.nl>

Uitgeverij Betsaida

Papenhulst 4

5211 LC 's-Hertogenbosch

info@betsaida.org

<https://betsaida.org>

ISBN 978-90-6257-130-7 NUR 705

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	7
Verstandigheid	11
De eerste van de kardinale deugden.....	13
Weet hebben van de werkelijkheid en verwerkelijking van het goede	20
Nadere omschrijvingen.....	34
De verstandigheid en de liefde	44
Aantekeningen	53
Rechtvaardigheid	61
Ieder het zijne	63
De ander en het verschuldigd-zijn	74
De rang van de rechtvaardigheid.....	85
Grondvormen van de rechtvaardigheid.....	91
Vereffening en herstel	97
De rechtvaardigheid van het regeren	103
De grens van de rechtvaardigheid	126
Aantekeningen	136

Dapperheid	147
De bereidheid om te vallen.....	149
Dapperheid mag niet roekeloos zijn	154
Standhouden en aanvallen	159
Vitale, zedelijke, mystieke dapperheid.....	167
Aantekeningen	176
Gematigdheid	179
De beschikbare terminologie.....	181
Onzelfzuchtig zelfbehoud	185
Kuisheid en onkuisheid	191
Maagdelijkheid.....	215
Vasten	221
Over de tastzin	226
Deemoed	229
Toorn.....	233
Tucht van het zien.....	238
Vrucht van de <i>temperantia</i>	243
Aantekeningen	247

INLEIDING

Als in Plato's *Symposium* de avant-gardistische intellectueel Agathon, overigens de heer des huizes en gastheer van dit beroemd geworden samenzijn, aan de beurt is om zijn redevoering te houden – een lofprijzing op *Eros* – deelt hij die in, zonder daarvoor een specifieke reden te geven, volgens de vier hoofddeugden: verstandigheid, rechtvaardigheid, dapperheid en maat. Zo vanzelfsprekend is voor Socrates' tijdgenoten deze denkwijze, die vanaf het begin van het denken is overgeleverd, kennelijk al geworden – niet alleen het begrip 'deugd', dat het juist-zijn van de mens betekent, maar ook de poging om het in dit viervoudige spectrum formuleerbaar te maken. Deze conceptuele structuur, de modus van de 'deugdenleer' dus, één van de grootste vondsten van het menselijke zelfbegrip, is nooit meer uit het Europese bewustzijn verdwenen. Ze is er gewoonweg een elementair onderdeel van gaan uitmaken – en dit op grond van een eeuwenlang volgehouden inspanning van het denken, waaraan de gezamenlijke oorsprongskrachten van het tot stand komende Avondland deelhebben; zowel de Grieken (Plato, Aristoteles) als de Romeinen (Cicero, Seneca) en het jodendom (Philo) niet anders dan het christendom (Clemens van Alexandrië, Augustinus)

Juist deze herkomst echter heeft de deugdenleer later in de ogen van christelijke critici als iets al te 'filosofisch' verdacht gemaakt, vooral als iets dat te weinig 'bijbels' is. En zij drongen erop aan om niet te spreken over menselijke deugden maar over 'geboden' en 'plichten'. Dit is weliswaar eveneens een legitieme, zelfs eerbiedwaardige en waarschijnlijk onmisbare mogelijkheid

om het 'moeten' van de mensen uit te drukken. Maar een geboden- of plichtenleer loopt vanzelfsprekend makkelijk het gevaar om zonder oog voor hun samenhang allerlei eisen te stellen en daarbij de mens zelf, die hier iets 'moet', uit het oog te verliezen. De deugdenleer daarentegen spreekt uitdrukkelijk, en ook dat kan niet anders, over juist die mens, en wel zowel over het 'zijn' dat hij al meebrengt, op grond van zijn geschapen zijn, alsook over het 'zijn' voor de verwezenlijking waarvan hij zich zo volledig mogelijk moet ontplooien – doordat hij verstandig, rechtvaardig, dapper en gematigd is. Deze vorm van de leer van het moeten is van nature vreemd aan elke beperking tot een aantal regels; ze is er integendeel juist op uit om voor die ontplooiing de weg te openen en om haar ruim baan te geven.

Maar het is hier niet de plaats om een twistgesprek te beginnen over de verschillende mogelijkheden van het ethische spreken. Veeleer moet hier de poging ondernomen worden om één daarvan, maar dan zo mogelijk wel in haar volle reikwijdte, onder de ogen van de lezer te brengen: dat 'vierspan' van de hoofddeugden, waarvan een mooie uitspraak uit de Oudheid zegt dat het de mens kan leiden tot het uiterste van zijn eigen zijnsvermogen. Begrijpelijkerwijs heeft op dit gebied originaliteit van denken en woordkeuze slechts weinig te betekenen; ze dient eerder met argwaan bekeken te worden. Het is toch nauwelijks te verwachten dat over zo'n onderwerp volledig nieuwe inzichten aan het licht komen. Anderzijds bezit voor de kennis van de werkelijkheid van de mens de 'wijsheid der Ouden' een feitelijk onuitputtelijke actualiteit. En het is precies de bedoeling van dit boek, hiervan iets zichtbaar te laten worden.

Als daarvoor – voor sommigen misschien verbazingwekkend genoeg – een zekere middeleeuwse auteur, Thomas van Aquino, bijzonder vaak het woord krijgt, dan is dat niet op grond van een meer of minder toevallige historische interesse, maar op grond van de overtuiging dat de 'algemene leraar' van een nog onverdeeld westers christendom als getuige een unieke positie toekomt – niet zozeer vanwege zijn persoonlijke genialiteit,

maar vanwege de waarlijk creatieve onbaatzuchtigheid waarmee hij in zijn werk de contrapuntische diversiteit van betekenisvolle uitspraken over de wereld onder woorden brengt, en zelfs nog oproept om zijn eigen beperktheid te overwinnen. Hoezeer deze zelfstandige denker ook beschikt moet hebben over een ronduit uitzonderlijk integratievermogen en de meest gedisciplineerde energie om dingen te verhelderen – toch is het hier niet zozeer de individuele auteur Thomas die aan het woord is als wel, bij monde van Thomas, de grote menselijke wijsheidstraditie zelf.

Het beroep op deze traditie beperkt voor de later geboren interpreter ook enigszins het risico dat hij zich belachelijk maakt, doordat hij zich namelijk niet schaamt om een mensbeeld te schetsen volgens welke maatstaf het eigen alledaagse bestaan duizendmaal tekortschiet.

VERSTANDIGHEID

*Is uw oog onbevangen,
dan is heel uw lichaam in het licht.*

Mt 6,22

DE EERSTE VAN DE KARDINALE DEUGDEN

Er bestaat geen stelling van de klassiek-christelijke levensleer die voor het oor van de moderne mens, ook van de christen, even weinig vertrouwd, ja even vreemd en wonderlijk klinkt als deze: dat de deugd van verstandigheid de 'moeder'¹ en de basis is van alle overige kardinale deugden: rechtvaardigheid, dapperheid en matiging; dat dus alleen iemand die verstandig is, ook rechtvaardig, dapper en gematigd kan zijn; en dat de goede mens goed is krachtens zijn verstandigheid.

We zouden deze bevreemding nog sterker voelen, als we de stelling zo ernstig zouden nemen als ze bedoeld is. Maar het gaat ons vlot af, zulke rangschikkingen van geestelijk-zedelijke grootheden, en vooral van de deugden, te beschouwen als een allegorie, in elk geval als iets dat in de grond van de zaak nutteloos is. Het lijkt ons volkomen onverschillig, welke van de vier kardinale deugden in zo'n door 'scholastieke' theologen georganiseerde competitie de 'eerste prijs' behaald heeft.

Maar nu is het zo dat op deze voorrang van de verstandigheid boven de overige deugden niets meer of minder dan heel het bouwwerk van het christelijk-westers mensbeeld steunt. In de stelling over de voorrang van de verstandigheid weerspiegelt zich, zoals in vrijwel geen andere stelling van de ethiek, het inwendig geraamte van heel de christelijk-westerse metafysica: dat namelijk het 'zijn' eerder is dan het ware, en het ware eerder dan het goede.² Ja, men vindt hierin nog een laatste straal van het centrale mysterie van de christelijke theologie: dat de Vader de voortbrengende oorsprong van het eeuwige Woord is, en dat de Heilige Geest voortkomt uit de Vader en het Woord.

Daarom ook spreekt uit de bevreemding die de mens van vandaag voelt ten opzichte van deze stelling van de voorrang

van de verstandigheid, méér dan op het eerste gezicht lijkt. Wellicht uit zich daarin een diepergaande objectieve vervreemding: het zich losmaken van het bindende christelijk-westerse mensbeeld en het toenemende gebrek aan begrip voor de fundamenteën van de christelijke leer omtrent de fundamentele gesteldheid van de werkelijkheid.

Voor het tegenwoordig gebruikelijke spreken en denken lijkt het verstandige niet zozeer een veronderstelling maar eerder een omzeilen van het goede te zijn. Het goede is het verstandige: deze uitspraak klinkt voor ons bijna absurd. Of we verstaan haar ten onrechte als de formule van een nogal onverhulde nuttigheidsethiek. Want verstandigheid lijkt ons in wezen meer verwant te zijn met het zuiver nuttige, het *bonum utile*, dan met het *bonum honestum*, het nobele. In de gangbaar geworden voorstelling van de verstandigheid speelt – zoals overigens ook in het Franse en Engelse *prudence* – de betekenis van een angstig, bezorgd zelfbehoud en een zelfzuchtige bezorgdheid voor zichzelf mee. Maar deze twee passen niet bij de nobele mens.

Daarom is het voor ons moeilijk te begrijpen dat de rechtvaardigheid, de tweede kardinale deugd, en alles wat daarin vervat ligt, gebaseerd moet zijn op de verstandigheid. En zelfs verstandigheid en dapperheid zijn voor het algemene bewustzijn haast onverenigbare begrippen geworden: ‘verstandig’ is iemand die ervoor weet te zorgen dat hij niet belandt in een situatie, waarin van hem gevraagd wordt om dapper te zijn; ‘verstandig’ is de ‘ervaren tacticus’ die zich de inzet van zijn persoon weet te besparen. Het verband tussen de verstandigheid en de vierde kardinale deugd, de matiging, lijkt weliswaar door de huidige manier van denken wél juister verstaan te worden; maar wie dieper kijkt, ziet ook hier het ontbreken van een echt en volledig beantwoorden aan de grote oerbeelden van deze twee deugden. Want het onder tucht brengen van de driftmatige wil tot genot heeft niet de bedoeling, een burgerlijk voldaan ‘niet overdrijven’ tot stand te brengen. Dat dit echter